

- Beispielhafter Auszug aus der digitalisierten Fassung im Format PDF -

Den Nederlandtsen Hovenier

J. van der Groen

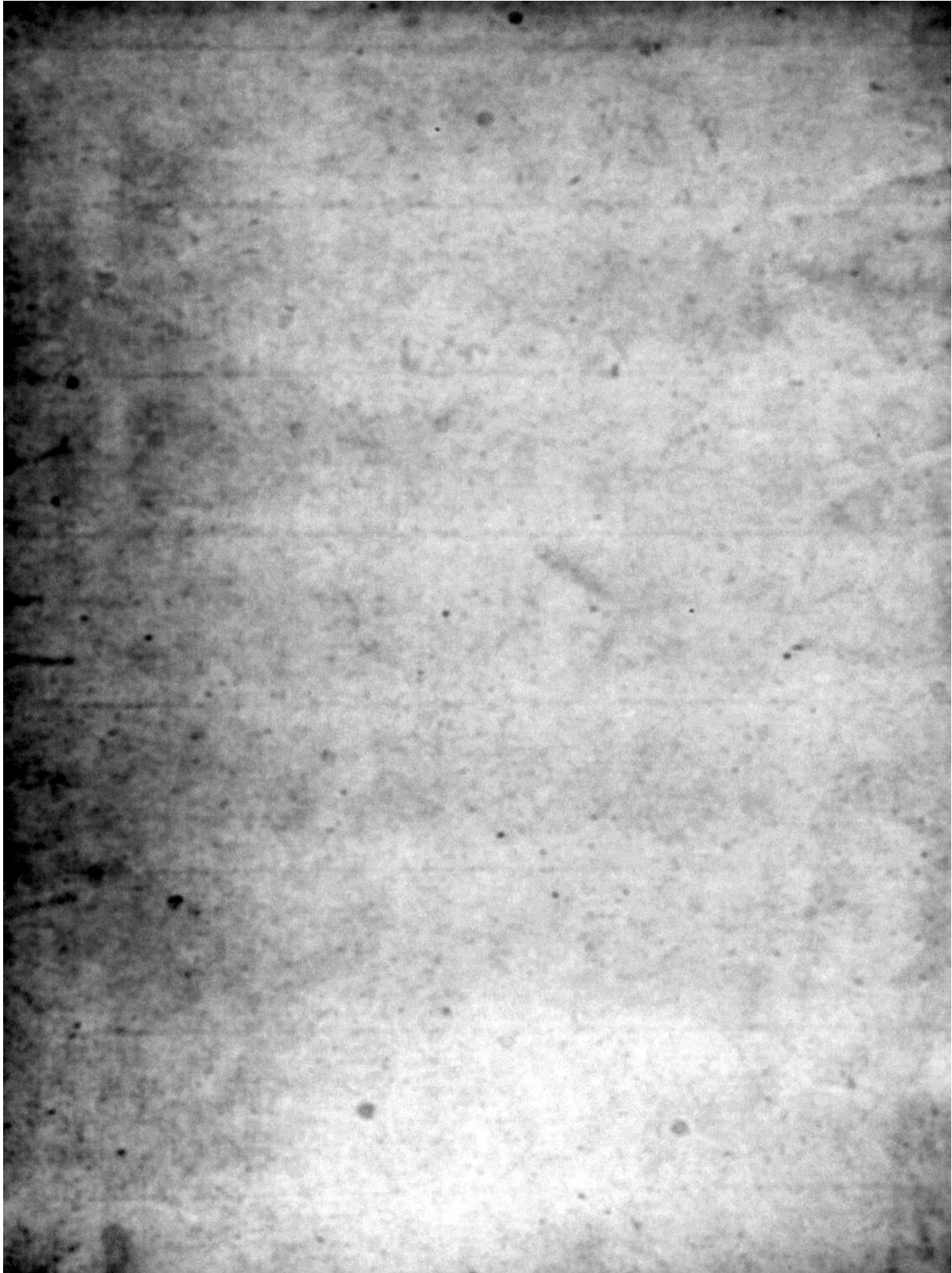
Die Digitalisierung dieses Werkes erfolgte im Rahmen des Projektes BioLib (www.BioLib.de).

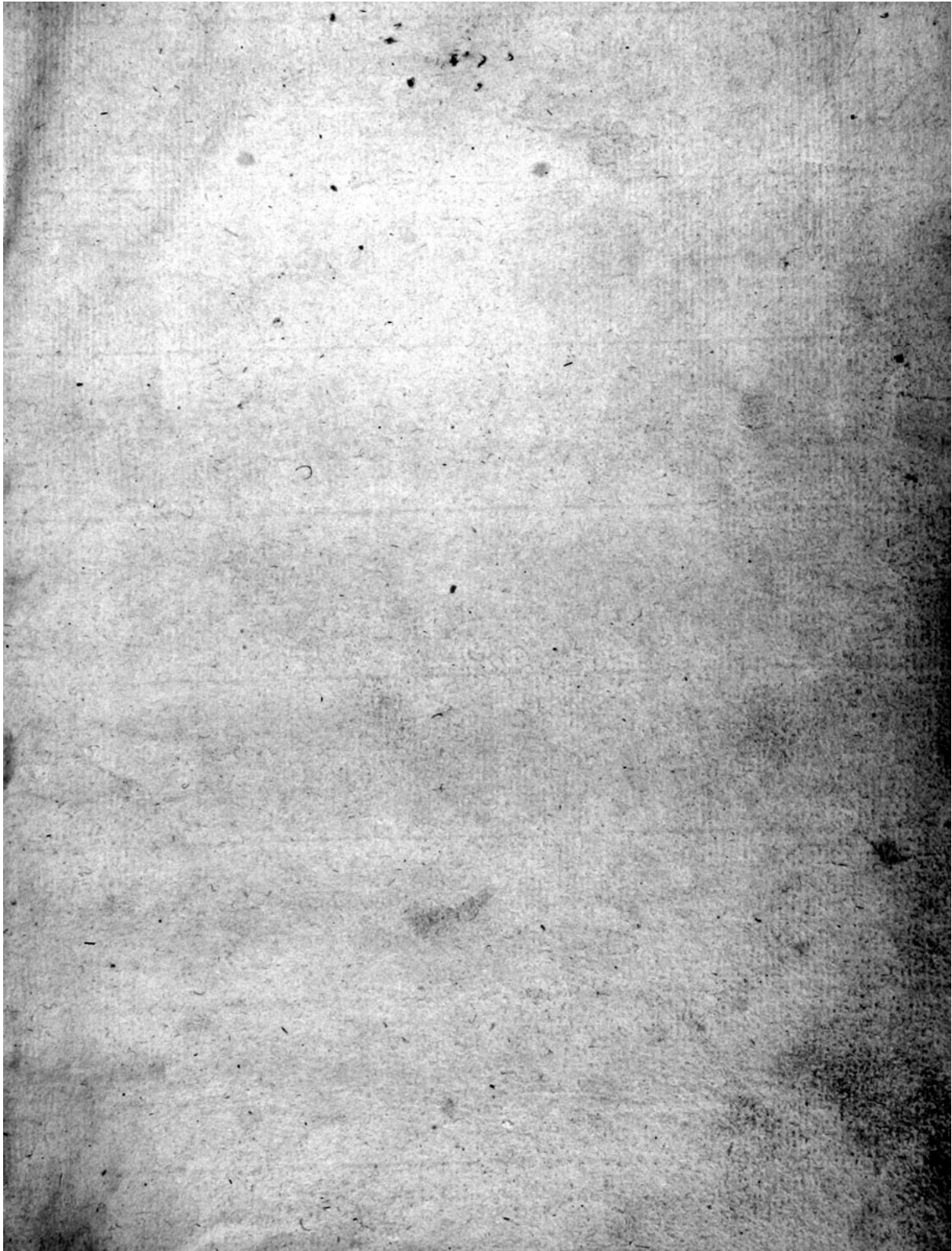
Die Bilddateien wurden im Rahmen des Projektes Virtuelle Fachbibliothek Biologie (ViFaBio) durch die [Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg \(Frankfurt am Main\)](#) in das Format PDF überführt, archiviert und zugänglich gemacht.

Bibliotheek der
Landbouwhoogeschool

Ook op microfiche
R380M26

t Vermakelyck
Landt-Leven .
I. Deel.

DEN
NEDERLANDTSEN
HOVENIER,
door I. van der Groen,
Hovenier van Syn H. den
H. PRINS van ORANGIEN.

T. AMSTERDAM,

*Bij Marcus Doornick, Boeck-verkoper op den Vijgendam, in 't Inckt-vat.
Met Privilegie voor 15 Iaren.*

890

Extract uit de Privilegie.

DE Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, doen te weten, alsoo ons verzoont is by **MARCUS WILLEMSZ. DOORNICK**, Boeckverkooper tot Amsterdam, &c. zeker Boeck, geintuleert, *Het Vermakelijck Landt-leven, bestaende in drie Deelen, eerst, den Verstandigen Hovenier, ten tweeden, den Nederlandtsen Hovenier met curieuse Platen verciert; ende ten derden, den Ervaren Huys-houder, mitsgaders de Verstandige Kock, &c.* Ende alsoo den Suppliant bevreest was, dat yemandt hem het selve Boeck soude mogen nadrukken, &c. soo werdt hy genootsaecht sich te adresseren aen Ons, verfoeckende Privilegie voor de tijdt van 15 Jaren, om het voorsz. Boeck alleen te mogen drucken, nyt-geven en verkoopen, niet alleen in de Nederlandtse, maer oock in andere Talen, in't geheel ofte ten deele, met verbodt, aen alle en een yeder het selve Boeck in't geheel of ten deele, in't kleyn of groot, in eenige Talen na te drucken, of elders na-gedruckt, in de voorsz. Provincie te brengen, te verhandelen of te verkoopen, &c. Soo is't, dat wy de sake en verfoeck voorsz. overgemerckt hebbende, &c. den Suppliant geauthoriseert en geotroyeert hebben, autoriseeren en Octroyeeren den selven by desen, ten eynde hy, geduurende den tijdt van 15 eerst-komende Jaren, alleen sal mogen drucken, doen drucken, nytgeven en verkoopen; Verbiedende allen en een yegelijcken het selve Boeck in eeniger manieren, geduurende den voorsz. tijdt, na te drucken, of elders, na gedruckt, in onsen voorsz. Lande te brengen, te verhandelen of te verkoopen, op verbeurte van de nagedruckte, verhandelde, ofte verkochte Exemplaren, en een boete daer-en-boven van 300 guldens, te appliceeren, &c. *gelijck alles breeder by de Origineele Brieven van Octroy begrepen is.* Gedaen in den Hage, onder onsen Grooten Zegel, &c. **Don 10 December, in't Jaer 1668.**

Onderhandt

JOHAN de WITT.

Ter Ordonnantie van de Staten.

HERBERT VAN BBAUMONT.

Het Vermakelijck Landt-leven, bestaende in de volgende Deelen.

- I. Den Nederlandtsen Hovenier.
- II. Den Verstandigen Hovenier.
- III. { Den Ervaren Huys-houder.
- { Den Naerstigen Bye-houder.
- { De Verstandige Kock, &c.

R334 G 04-1

Den Nederlandtsen
HOVENIER.

Zijnde het I. Deel van *het Vermakelijk Landt-leven.*

Beschrijvende alderhande

Prinçelijke en Heerlijke Lust-hoven en Hofsteden,
en hoemen de selve, met veelderley uytnemende Boomen,
Bloemen en Kruyden, kan beplanten, bezaeyen, en verçieren.

Door *J. van der G R O E N*, Hovenier van Sijn
Doorluchtige Hoogheydt, den HEERE

PRINCE van ORANGIEN, &c.

Verrijckt met herschende Kopere Figuren, uytbeeldende
Prinçelijke Lust-hoven en Hofsteden, na de Nederlandse en Françe
oydse; als oock eenige Fonteynen, maniere van Enten/
Oculeren / in-leggen en af-zuggen.

Met noch ontrent 200 Modellen van *Bloem-percken, Parterres,*
Dool-hoven, Prieelen, Lat-wercken, en Zonne-wijzers.

Desen laetsten Druck is doorgaens verbeterd.

t A M S T E R D A M,

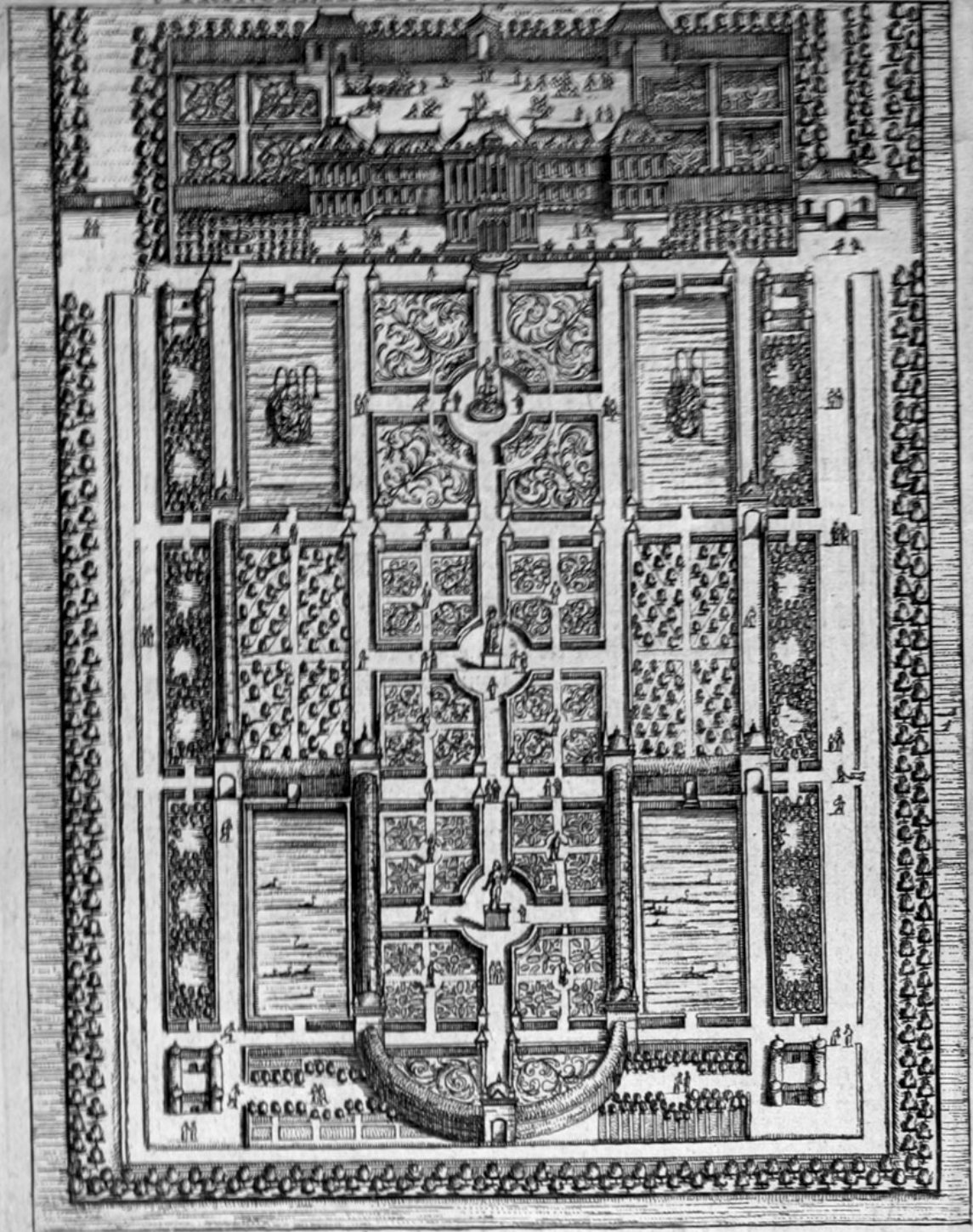
Voor **MARCUS DOORNICK**, Boeck-verkooper. op den
Vygen-dam, in 't Cantoor Inct-vat. 1670.

Met Privilegie vooz 15 Jaeren.

neg. 3774

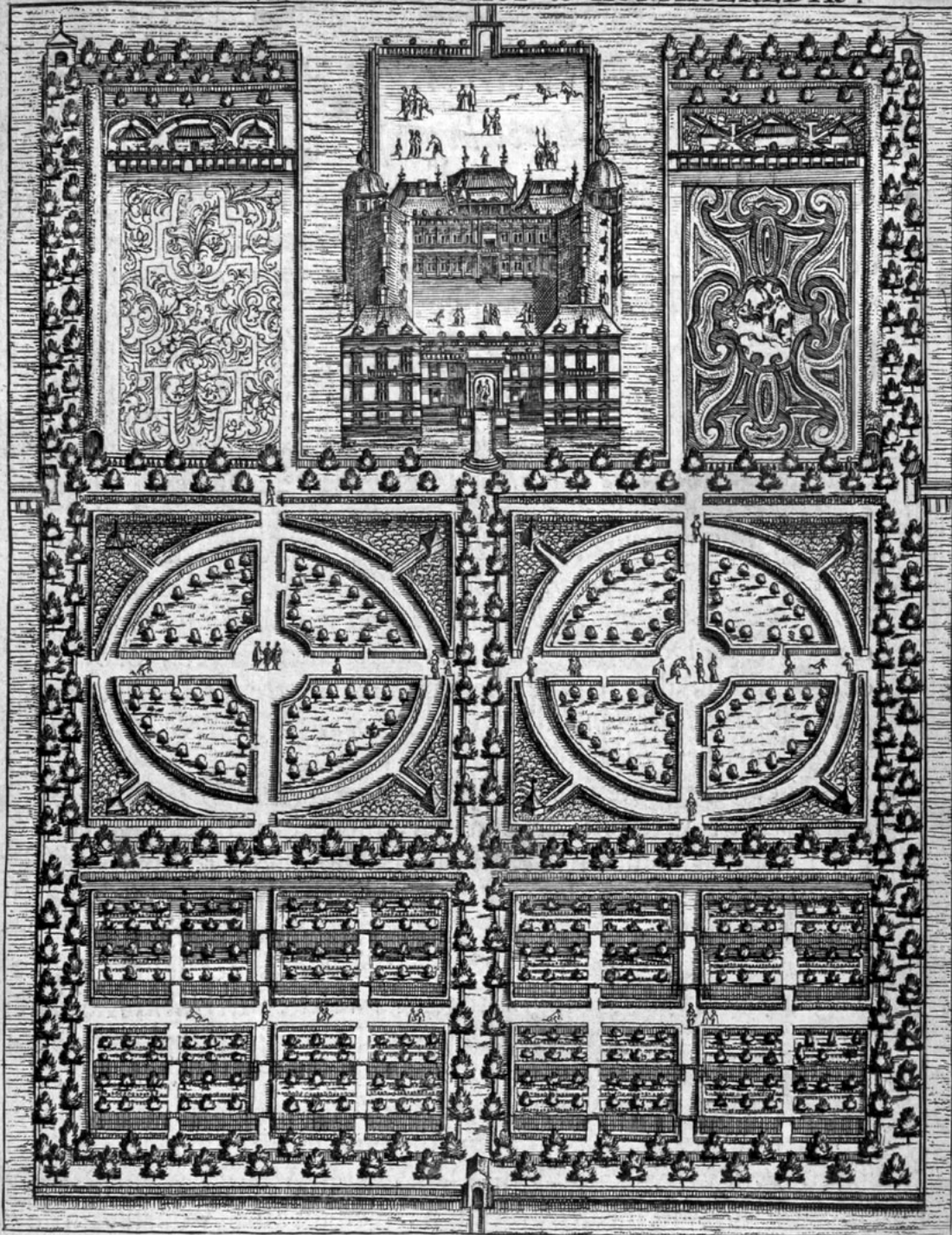
15n = 131845

PRINCELYK HUYS en HOF te RYSWYCK.

t PRINCELYK HUYS en HOF te HONSHOLREDEYK.

2

A. 3

*Inhoudt en verklaringh van't geene
in dit Deel begrepen is.*

- I. d' **E** Erste Figuur vertoont het Vorstelijk Huys en Hof te *Rijswijck*, een half uur buyten 's *Gravenhage*, gelegen op de wegh naer *Delft*, toebehoorende sijn *Doorluchtige Hoogheyt* den *Heere Prince van Oranjen*, &c. na 't leven afgeteykent.
- II. Is het Princelijck Hof en Huys te *Honsholredijck*, omtrent 2 uuren van 's *Gravenhage*, by het Dorp *Naeldwijck* gelegen.
- III. Vertoont het heerlijk Huys en Hof in 't *Bosch*, dicht by 's *Gravenhage*, gemeenlijck genaemt *d'Oranje Zaal*, bewoont by haar *Doorluchtige Hoogheyt*, *Mevrouwe de Princesse Douagiere van Oranjen*, &c. naer 't leven afgetekent.
- IV. V. VI. Zijn 3 heerlijcke *France* Gebouwen en hare *Luft-hoven*, bestaende in *Parterres* of *Loof-wercken*, *Bloem-percken*, *Fonteynen*, *Oranje-en Citroen-bomen*, en *Plantafien* met omgaende *Hulst- of Doorn-heggen*; beplante *Gaenderyen*, of overdekte *Lanen*, alles regulier, leggende de *Parterres*, *Loof-wercken*, of *Bloem-percken*, soo wel in *Plano*, als *perspectijf*, dat is 't *plat*, als *verschiet*.
- VII. Is een gemeene *Hof* of *Thuyn*, naer de *Hollantse* of *Nederlandse* wijze, verdeelt in 4 percken, met groote of kleyne palm beset; waer van men het eerste kan gebruycken tot *Bloemen* of *Loof-wercken*; 't tweede tot allerley *Moes* en *Salaet*; 't derde tot *Aspersies*, *Bloem- en Savoy-koolen*; het vierde tot *Peulen*, *Roomse* en *Turkse-boonen*, *Wortelen*, &c. Desen *Hof* is met houtte schuttingen rontom beheynight, tegen de welcke *Moerellen*, *Karssen*, *Abricosen* en *Persicke-boomen* gevlochten zijn, langs de selve loopt een *Rabat*, datmen met *Aerd-besien* besetten kan: de *Appel-Peere-* en andere groote *Vrucht-boomen* setmen soo hier en daer, wijt van malkanderen, op dat den *Hof* sijn behoorlijke open lucht mach behouden. De *Quee-* en *Mispel-boomen* plantmen op de kanten van de *Sloten*, over 't water. Voorts zijn de *Percken* rondom beset met *Roosen-Aelbessen-* en *Kruys-bessen-boomen*.

... und die nächsten 10 Seiten ...
... and the next 10 pages ...

De Verstandige HOVENIER,

Over de twaelf Maenden van 't Jaer.

INLEYDINGH.

Er dat wy treden tot de Oeffeninge / die een Verstandige Hovenier omtrent weder Maent van 't Jaer moet in acht nemen / sal noodigh zijn / dat wy eenige generale regulen ofte plichten voorschrijven / waer door een Hof ende Boomgaert in goede order gebracht en onderhouden wordt.

De eerste plicht van een Verstandige Hovenier / is / uyt te kieseren een bequame plaetse / om een Hof en Boomgaert te maken / waer in hy voornamentlyck sijn doogh moet slaen op de vruchtbaerheyt des gronts. De plaetse aldus uyt-gekosen / moet hy de selve in een Hof ofte Chypn en Boomgaert af-deelen.

Het Hof vereyscht een losse / matelijck vochte en vette grondt / daer-en-boven is hier van nooden een open en byse lucht / want men gemeenlyck siet / ende door erbarentheyt de waerheyt hier van bebint / dat de Krupden door al te groote schaduwte veel tengerder voort-spruyten / en ghelijck als onderzucht worden. Om nu een nieuwe Chypn of Hof uyt de gront wel te ontwerpen / salmen voort eerst een breet padt / na dat de groote van de plaets toe-laet / recht van vooren tot achteren midden door den Hof maken ; alsoo oock aen wederzijden / nevens den Heringingen / gelijk mede aen 't voortste en achterste eynde / na datmen twee voet tot een Khabat langhs de selve heeft laten leggen : welke drie paden met een Krups-of Dwarfs padt in 't midden van den anderen werden door-snedden / waer door den Hof sich in vier gelijcke deelen komt te vertoonen ; van de welke men een of twee tot een Bloem-perck verkieft / en de anderen met wel-verdeelde Bedden en Khabatten laet leggen. De Lief-hebbers worden verscheyden Modelen om Hoben te leggen / vertoont / in 't tweede Deel van den Nederlandtsen Hovenier.

Den Hof kan vorderd ordentlijck af gescheyden worden in een Bloem-hof / de Medicinael en welkrupckende Krupd-hof / de Kool-en Wortel hof / en eyndelijck in de Sala en Warmoes-hof.

Omtrent dese deelen des Hoffs dient in acht

ghenomen / dat de Beddens / om bequaemlyck te konnen zayen / planten / 't onkruppt uyt-wieden / ofte de goede Krupden af te snijden / niet breetder / als vier voeten / ontwoyen en werden / doch de langhte moetmen na de groote van weder Parck schicken ; oock is noodigh dat de Beddens rondtom met sijne Palen of met Hert-latten beset zijn.

De Paden tusschen de Beddens moeten twee voeten breetd zijn : maer de Gangen midden door / als Krups-gangen / Galderpen en Wandelingen / kan een weder na sijn believen / ende de groote van sijn Hof of Boomgaert / ruym en breet maken.

De Boomgaert begeert een goede gront / de welke boven met drooge Aerde versien / en onder vochtigh is : Indien het Aertrijck boven te nat of vochtigh is / kan 't selve / het water door Schuppels af-gelept zijnde / verbetert werden ; daer-en-boven begeert een Boomgaert een bysen en wel ter Sonne gelegene lucht / nochtans dientse met hooge Boomen / tot een beschutsel voorgehoude / schrale en barre winden / als oock voorgequade vlammen / See-dampen / Meel-dauw / en Rijm / omtuynt ofte omringelt te zijn.

Indien de plaetse groot is / kan den Hof en Boomgaert tot bezyjdigh bequaemlyck met een Dyber ofte breete Water-gracht om-graben worden / wiens kanten met Hulst / Hagedoozn / Ypen-boomen / &c. omheyninght zijn.

De tweede plicht van een Verstandige Hovenier / is / altijd goede Mis in voortraet te hebben / om na tijdt en gelegentheyt het doore aertrijck / of de onvruchtbare Boomen / te bemissen / voedigh en vruchtbaer te maken : Hierom moet hy letten / welke Mis hem dienstrygh en van nooden is. Koemis van een Jaer eudt / doch niet ouder / is profijtelijck in de Hoben. Versche Koemis / om datse veel onkruppt doet voort-spruyten / is niet goet. In Duytslandt worden de Moes-hoben veel met Schapen mis gemest / ende wordt aldaer voort de beste geacht. Paerde-mis / om datse seer heet is / wordt een voet twee ofte drie onder de Bedden of de Meel-bergen gelept / om het Saet in de voort-tijdt vroegh uyt der aerde te doen spruyten.

Oeffeninge, die de *Verstandige Hovenier* sal in
acht nemen, in de Maendt

JANUARIUS.

Dese Maent besleet de verstandige en naerstige Hovenier sijn tijdt / om het Hof-gereetschap voor den dagh te halen / te slijpen / schoon en scherp te maken / om het selve ter bequamer tijdt te kunnen gebruycken.

Hy besnoeyt de Boomen van haer doxre tacken / ende supbertse van haer Waterlooten. Hy is besigh om de mis in den Hof en Boomgaert te brengen / ende alsoo 't Aertrijck vet en vruchtbaer te maken. Hy moet naerstigh gade slaen de Oranjen en Limoen-boomen / als mede andere teere Boom-gewassen / op dat die door het bevroesen ofte te heet stoken niet komen te versterben : om nu de rechte mate van het stoken der kachels te weten / salmen twee ofte drie testen met water vullen / ende soo lange het daer niet vries / behoestmen geen vuur te maken / ende bevrozen zijnde / salmen niet harder stoken / als dat het Is eben begint te ontdopen. Hy sal oock voor de tedere bol-gewassen sozge dragen / dat die niet stroo en riet-matten wel ghedeckt worden voor den sneeuw / ende als het schoon en sacht weer is / die een uur of twee op den middag laten verluchten / ende dan wederom decken eer de Son ondergaet.

Van het Misten der Hoven en Boomgaerden.

Gelijck als spijs en dranc dien tot

onderhoudt der Dieren / eben alsoo werden Krupden en Boomen door Mis en mate-lijke vochtigheyt onderhouden en vruchtbaer gemaect / waerom het noodigh is / dat de Verstandige Hovenier lette / op welke plaetse het aertrijck dor en mager is / op dat hy het selfde mach verbeteren en tot vruchtbaerheyt schicken. Het Misten mach bequaemlijck van September alle tijdt tot May toe geschieden. De Mist ober de Beddens gestropt zijnde / moet met de aerde wel doorgraven en bearbeyt werden : Indien het Aertrijck te hardt te klap- en te leernachtigh waer / kan 't selfde door Sant met goede Mis vermenicht verbetert worden ; of indien den Hof of 't Lant te sandigh is / kanmen 't selve met Aerde-mis verbeteren en goedt maken. De Meloen-bergh ofte andere wel ter Sonne gelegene-plaetsen / de welke men gebruycken wil om het Saet in de voor-tijdt vroegh te doen uyt-spruyten / worden ghemeest met Paerde-mis / op volgende wijze : Men graeft de plaetse diep uyt / en vultse wederom met Paerde-mis / op de welke men een Smier of twee water gieten magh / om 't selve te beter te doen vroepen / hier ober strooptmen een halve ofte heele voet goede vette aerde. De Oost-boomen worden gemist onder aen de wortel / om de selve te verquicken ende de Boomen vruchtbaer en wel-dragende te maken / sulcks moet gheschieden in den Herfst / op dat de vettigheyt door den regen tot de onderste Wortelen ghebracht werde.

Van

Van de Boomen in 't bysonder, en hoe een Verstandige Hovenier de selve sal oeffenen en waarnemen.

Essen-boom.

De Essen-boom wast recht op / tot een groote hooge Boom / hy wil gaerne gheplant zijn in vochtige plaetsen / alwaer hy veel weelderiger / dan in droze of droge grondt aen-groept. Hy wordt aengewonnen van 't Zaet / en tot de dicke van twee of te drie duym opgetwassen / verplantmense in Februarij, ofte het begin van Maert 15 voeten van malkanderen. De bladeren spruyten in April voort / en 't zaet wordt voor de Herfst niet volkomen rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schozffen van den Essen-boom zijn droogh-makende van aert / met een middelmatige warmte. 't Zaet is warm en droogh in de tweede graedt. De Bladeren en schozffen openen de verstopte Leber / vermurwen de harde Milt / ende genesen de Water-sucht en versche wonden. Het Zaet wordt seer geprefen om de Urijn te herwecken ende 't Szabeel te doen lossen. Kenmerckens waerdigh is 't geene Plinius in het 13 Capittel van sijn festiende Boeck herhaelt / seggende: 't geene dat wy gesien ende selfs versocht hebben / sullen wy nu schrijven / te weten: Waer 't saecke dat men op eenige plaetse huur stoochte / daer een Slange ontrent is / ende dan die plaetse met Essen-loof in de ronte besloot en ombatte; die Slange soude veel liever in het buur blieden / dan over het Essen-loof kruppen. Het hout geeft in het branden groote hitte van sich / ende 't wordt van de Drapers seer begeert / om daer van verscheppen hout-werck te draven.

Boecken-boom.

De Boecken-boom schiet op tot een seer hooge Boom / in 't ronde sich verre en wijdt uptheydende / hy bemindt santachtighe aerde / doch die wat vochtachtigh is. Hy wordt aengeteelt van Boecken-pitten, ende

daer na tot een Stal-boom opgetwassen / 24 voeten van den anderen verplant. Dese verplantingh moet geschieden in de Maent van Januarij. De bladeren en 't bloepsel van dese Boom spruyten te gelijk in 't eynde van April ofte in den May voort / maer de Boeck-pitten worden eerst in den Herfst rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van Boecken-boom zijn vertoelende / en eenighsins 't samen-treckende van aert: waerom sy mittelijck geleydt worden op heete gezwelven / en diergelijcke puysten en zweeringe. De Boeck-pitten zijn warm en vocht van aert / soet van smaech / met een klepne 't samen treckinge. Sy worden van sommige gebruyckt / om de pijn der Nieren te versoeten / en het Szabeel af te setten; andersins dienen sy tot spijsse voor de Darchens en Cechhoornkens. 't Water / dat in de holle Boecken-boomen gebonden wordt / geneest de schozstheyt der Menschen / en de rupdigheyt van de Paerden / Ossen en Schapen / als men de huydt daer mede wascht. Het hout wordt van eenige beter geacht om te branden / als Eysken-hout; andere vermeynen datmen eertijds op de schozse plagh te schrijven ofte letteren te snijden / ende dat de Boecken daer de naem van hebben.

Cornoelie-boom.

De Cornoelie-boom wordt soo wel van scheuten / als van zaet aengewonnen / en moet in 't na-jaer tot Meyningen en Dagen verplant worden / want hy spruyt upt en bloept vroegh en langh voor meest alle andere Boomen: De vruchten worden niet voor den Ooght-maendt rijp / dese zijn eerst groen / daer na schoon geel of orangie / en als sy rijp worden / zijne zwartachtigh / de Bessen zijn langhwerpig en gelijcken de Olijven wel.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De vruchten van desen Boom zijn amper en sarp van smacck / verkoelende / verdroogende en t'samen-treckende van krachten: waerom sy dienstigh zijn om de weecke en verhitte maegh te verstercken / ende alle bloeden / als Wyck-loopen en Maent-stonden der Vrouwen te stelpen. Tot dien eynde werden sy in Pikel gelept en be-waert / geconsijt of van de selve een conserf / als van de Queer-peeren / gemaect.

Hulst-boom.

Hulst wordt onder de Heesters geteekent / ende dooz oeffeningh tot Stal-boompjens opgequeect. De bladeren blijven Somers en 's Winters groen; de besien / waer in het zaet beslooten is / worden in de Herfst rijp. Dit wort voort geteelt dooz affsetsels en zaet / ende tot Heyningen verplaut / en een voet breeet van den anderen gepoot. Het zaet in April ofte Maert in de aerde gewoopen / blijft een jaer verborogen / eer dat het opspruyt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De besien van Hulst zijn warm en droogh van aert / en bequaem om de winden te scheyden: waerom haer van sonnighe een merckelijcke kracht wert toegeschreven / om het Colijck te verdrjiben en te genesen. Van de schozse van de Hulst wordt Lijm / Vogel-lijm genoemt / gemaect / 't selve geschiet op volgende wijze: Men schelt de schozsen van de struycken / en men windtse in het loof van dese Boom: daer na een kuyl / in een bochtige plaetse / gegraven zijnde / worden se daer in te rotten gelept / 't welck gemeenlijck in de tijdt van twaelf dagen vleggh te geschieden. Van stootmensse in een Dijfel tot dat het rap als lijm wort; eyndelijck met schoon water afgewasschen wort dese Lijm in Aerde-potten bewaert / mits daer wat Rooten-olie by doende.

Van Wortelen.

Hier staet te letten / dat de Wortelen / niet in de Maent Januarij gezaept moeten worden / maer dat sy als van noch goetd zijn / om upt de aerde gegraven ende gebruyckt te worden / hoe wel dit veel beter in No-

vember geschiedt / alsoo het om dese tijdt veeltijts vriesst / en sy dooz de Dooft bederben.

Geele Peen.

Geele Peen begeeren een losse en sabelachtige grondt / wiens aerde niet te vast ofte te dicht geslooten is: Men saeptse in 't begin van Maert ofte wat later / en men duntse op datse te beter mogen groepen / goet is noodigh / op datse grof en groot worden / datmen hun bladers dickwils af-trecke. In het eerste Jaer / na dat sy gezaept zijn / schietense niet in 't zaet / maer in 't tweede Jaer oberblijvende blorpen sy in Junij en Julij, en haer zaet wordt in Augustus rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Geele Peen zijn middelmatig in warmte en wat bochtigh van aert: Sy hebben oock eenige windtachtigheyt in haer / doch niet soo veel / als de Rapan. Het boedtsel dat sy geven / is wel niet oberbloedigh / doch redelijck goet. Van de selve bereydtmen goede Pottagie vooz het Wyss-gein / en sy werden meestendeel in Dleesch-sop ofte by Dleesch gesoden en gegeten.

Witte Peen of Pastinaken.

De Pastinaken begeeren een vet en goetd aerdtrijck / dat wel ontdaen en diep gespit is: De oeffeningh omtrent het zaepen / 't dumen / 't af-trecken der bladeren / en om het zaet te winnen / moet geschieden / als van de geele Peen geseyt is.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De witte Peen zijn matelijck warm / en eer droogh dan bocht van aert: sy boeden meer dan de geele Peen of Biet-wortelen. Sy verwecken de Pisse / en zijn den Maegh / de Nieren / de Blaes ende Longh merckelijck nut en goet. Sy vermeerderen de lustigheyt en vleeschelijcke be-geerten van Mannen en Vrouwen.

Roode Peen of Biet-wortelen.

De Biet-wortelen willen in goede vette aerde gezaept zijn / 't selve geschiet in de Maent

Maent April; verdere oeffeningh begeeren sy / eben als wy van de Geele Peen gesepdt hebben.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Biet-wortelen zijn van nature de geele Peen seer gelijk / gesoden zijnde / dienen in de Winterse Maenden vooz een goedt en bequaem Salaet.

Witte Biet.

De Biet wascht weelderigh in vette en bochte aerde / men zaeytse in de Lente / als andere Moes-krupden / en blijft Somer en Winter groen. Omtrent de wimmingh van Biet-zaet staet in acht te nemen / dat de Wortel drie jaer gestaen moet hebben: want eerder het zaet niet goedt is.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Witte Biet is een houdt en bochtigh Moes-krupdt / 't welck oock eenige brachtheyt ofte salpeterachtigheyt in sich heeft: Daer dooz behoort sy oock een afvagende en supber-makende kracht: Sy is seer goet den miltsuchtigen / want sy opent de verstopte mildt / doet water maken / ende geneest de geel-sucht. Het Biet-sap in de neus op-ghealt / treckt veel tap slijm en bocht wyt het hooft / en supbert de hersenen.

Ajuyn.

De Ajuyn begeert in goede / vette / wel gespitte / tamelijcke bochte en wel gemeste aerde gezaeyt te zijn. Men zaeytse gemeenlijck in February, Maert of April, ende sy wast beter / gezaeyt in 't afgaen van de Maen / in tegendeel van andere krupden die liever wassen / als sy in 't toe-nemen van de Maen ghezaeyt zijn. Om het zaet te winnen / steect men de wortelen in de Lente of Dooz-jaer in de aerde / ende als dan bzen-gen sy haer bloemen in de Maent Junius boozt / en het zaet wordt in Augustus volkomen rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Ajuyn is scherp van smaech / sterck van reuck /

warm en dzoogh van aert / doch minder als de Hoock / maecht de grobe en tape bochtigheden dun / en doetsche schepden: Waerom de Ajuyn schadelijck is vooz de mensche / die heet en haestigh van natuur is / en galachtigh bloet in 't lijf heeft: Maer in tegendeel is sy goet den genen / die veel dick / tap en slijmerigh bloet of onsupberheden in 't lichaem vergadert hebben. Ajuyn is seer nut en bequaem / om de Maent stonden der Vrouwen / dooz houde oozsake opgestopt / te bezoderen: want sy opent 't geene verstopt is / verwarmt 't gene verkout is / en verwerkt de Maent-stonden dooz hare bysonderen aert. Sy doet water maken en vermeerdert de lust tot byslapen. Ajuyn rauw gegeten / geeft weynigh en rauw boedtsel / en ontsteckt het bloed: maer gekoocht zijnde / verliest haer scherpigheyt / en geeft wat meer en beter boedtsel.

Rapen.

Rapen wassen gaerne in middelbare geoeffende en lichte Aerde / ofte in een zantachtige gront / en moeten niet seer dicht staen. Men zaeytse in February als men die broegh wil hebben / andersius in April en May. Sommige eerse Rapen zaeyen / waken het zaet een nacht in sap van Donderbaert, en vermeenen / dat sy als dan van geen ongedierte of gewoznate beschadicht sullen worden. Om de Rapen seer groot en schoon te hebben / salmense soo haest als sy een vinger dick zijn / op rpen verplanten / ende dan met aerde dekken / ende seer wel treden: want de wasdom die in de bladeren en scheuten verandert soude hebben / sal in de Rapen schieten / ende die groot maken. Sy worden in November wyt de aerde opgenomen om de gheheele Winter dooz goet te houden. Om goet zaet te winnen / moeten de Rapen op de selve plaetse / waer op sy gezaeyt zijn niet blijven staen / maer in 't Dooz-jaer verplant zijn / als dan beghunen sy in April te bloepen / en het zaet wordt in Junius rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Rapen zijn warm by na in de tweede graet / en bochtigh in den eersten: sy zijn bequaem om de

Urijn te verwecken / maer voornamentlijk de jonge Kraep-spruyten met Weere-sop / gekoocht en gegeten / drijven af 't Szabeel / sant of steen. Oock zijne goet booz de gene die aen de derden-daeghse koozts / ofte aen zwaermoedige sieckten gaen / ofte een quade bozsi hebben. Rapen raut gegeten / maken winden ende opblasinge in de buick / waer upt het spreek-woozdt ontstaen is: Met Rapen is 't goet rijfen / want sy zijn vzoegh booz de poozt. Gesoden of gebzaden / bzingen soo veel winden niet by / en geven 't lichaem redelijck en matelijck goet voedsel.

Suycker-wortelen.

Men zaeyt de Suycker-wortelen in Maert, ofte men plantse van spruyten die upt de koppen boozt spruyten / ofte men sieckit de kleynste en dunste wortelen weder in de aerde / en desen werden het naeste jaer groot en bequaem om te eten. Om het zaet te winnen / moeten dese wortelkens niet verplant worden / ende als dan bzingen sy haer bloemen en zaet / in de Maent Julius en Augustus boozt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Wortelen zijn matelijck warm en boecht van aert: sy hebben oock eenige windtachtigheyt; waerom sy de lust tot by-slapen verwecken / ende werden daerom van de goede Vrouwen / den Maegs dickwils boozt geset: Daer-en-boven drijven sy de Urijn, verwecken den appetijt / en stoppen de buick-loop. Het zijn soete / lieflijke en wel-boedende wortelen / worden haest murw en mals in eenigh nat gekooft / of ghesmoort in Boter.

Peper-wortel.

Peper-wortel groeyt gaerne op bochte plaetsen van de Hoben; men teeltse boozt van suetkens ofte dicke schijben van dese

wortelen / in November, December, Januarius, Februarius, ofte oock Maert in de aerde gesteken. De bloemen en het zaedt komt soo selden te voorschijn / dat sommige geschreben hebben / dat dit gewas geen zaet en draeght.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dese Wortel is warm en droogh / heel diep in den tweeden graet: sy maect appetijt / verdzijft den secur-buick / dzijft het graveel krachtelijck afende opent het Ingelwant / Leber / Nieren / en Mildt / van koude ende slijmachtige bochtigheden verstoep zijnde. Peper-wortel wert veel / en wel gebzuyckt boozt een Sausse tot Dirsch / en andere bochtige spijzen.

Alant-wortel.

Dit wel geacht / en wel bekend kruydt / wordit selden van zaet vermenighvuldicht / maer wordit geplant van de seuckkens / van de Wortel af-getrokken / ofte van dicke schijben / op sommerachtige plaetsen / in wel-gehouwede en gemeste aerde / die niet seer bocht en is. Dit geschiet in het beginsel van Februarius, en sy moeten drie ofte twee boeten van malkanderen geset zijn. Dese wortelen worden in den Herft ofte in April op gegraben en bewaert.

Syn aert, kracht en gebruyck.

Alant-wortel is verwarmende en verdroogende van aert / tot in den derden graet / voornamentlijk als sy gedrooght is: Sy is heel goet boozt Enggh-bozstigheyt / verdzijft den Hoest / loost stwimen en versterckt de Maegh / breeckt winden / ende supbert de Nieren en Blase. Van dese Wortel maect men Confituren, Conserven, Alant-wijn en Bier / om geboeghlijck tegen de boozt-verhaelde ghebreken ghebzuyckt te konnen werden.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in

F E B R U A R I U S.

In desen Maent begint de Verstandige Hovenier sijn Hof op te ruy-

men / untroevende alle distelen / doornen ende onkruyt / als oock grippels en groeben

ven makende / om daer dooz 't water af te leyden / dat het Aerderijck op dzooge / ende bequaem werde om te zaepen en planten. Daer na omgraest en mest hy Beddens om Radijs, Tuyn-kers, Pietercelie, Ajuyn, Rapen en Latouw, in 't laetste van de Maent te zaepen. Hy maecht eenige Beddens van goede vette aerde / om Oost en Fruyt-kernen daer in te zaepen / als daer zijn Pitten en Kernen van Appelen, Peeren, Queen, Kriecken, Kerffen, Pruy-men, Noten, Castanien en Amandelen: Sulcks geschiet in warme Landen / maer in dese gewesten moet men daer mede wachten tot in het begin van April. Andere setten de pitten in de Herfst in potten in goede aerde / en brenghen die des Winters in de kelder om upt te spruyten / en in de Lente plantmense in den Hof. De pitten upt geschooten / en een jaer out geworden zijnde / moet mense supberen en besnoepen / oock somtijds begieten in de Somer / maer tegen de Winter magh mense op nemen / en in de Plantery en Entery versetten en verplanten. De Verstandige Hovenier neemt oock in acht de Boomen in sijn Boomgaert / en besiet of daer geen ruppe-nesten wte vinden zijn / om de selve bequamelijck upt te roepen / ende is besigh om de Boomen van het Moos en andere ruyghste te supberen. Hy verplant oock jonge Boomen en Wortel-spruyten / als van vruchtbare Appel-boomen, Pruy- en Kriecke-boomen, Moerbessen, Nooten, Cornoelien, Vygeboomen en anderen: oock kan hy de tacken en spruyten / die geen wortels hebben in de aerde / inleggen: of men leyde dooz een mandeken met aerde / daer in sy spruyten en wortels krijgen / daer na kan mense versetten / als sy drie of vier Jaer oudt sijn. Hy verplant mede Wjngaerden / als sy drie jaer oudt zijn / maer die maer een Jaer oudt zijn / die zijn noch te teer om te verplanten / ten ware dan / daese in korbden ofte potten bewortelt waren / om soo te versetten. Hy plant Hopeningen en Hagen / en besnoept de Wjngaerden omtrent het nieuwe licht /

indien de sneeuw en de groote koude hem niet hinderlijck sijn.

Van het planten, en versetten der Boomen.

Tot voort-teelingh der Boomen wordt bereyft een besondere wel-bereyde plaetse van goede aerde / die wel gespit / gesupbert ende gemist is. In dese plantmen pitten van vruchtbare Oost-boomen / als boomen gemest is; van dese pitten groepen somtijts jonge Boomen / die schoon en recht op wassen / als offte gegriffijt waren / en brenghen oock vruchten voort / die goet van geur / reuck en smaek sijn / doch die van de griffie komen / zijn altydt schoonder en groeter. De boomen / die men van wortel-spruyten ofte alleen van dejarige looten / als van Mel-bessen en sommige andere Boomen aen queecht / plant men kort by de aerde / afgesneden zijnde / een halve voet van een / en men laet een padt daer tusschen blijven / om daer in te gaen / om de jonge planten te begieten / te habenen ende te wieden. Andien se niet recht op wassen / steecht daer een stockje by / en leytse en bintse daer aen / en besnoeytse / doch is 't beter datse twee of drie jaer oudt sijn eer mense besnoeyt / ende dan berooft mense alleen van de toppeynden en de onderste tacken / maer boven laet men drie ofte vier tacken tot de kroon blijven.

Omtrent het versetten der Boomen moet in acht ghenomen worden dat jonge Boomen / Euten en Spruyten / in de Lente ofte Dooztijdt willen verplant sijn / maer de oude Boomen in de Herfst, als in October, November en December. In 't wassen van de Maen in 't eerste quartier is het goet om Boomen te planten / ende te verplanten / maer van de achtsten tot de achtiende dagh der nieuwe Maen niet. Maer de Boomen / die men naer den achtienden dagh / in 't brenghen ofte in 't af-nemen van de Maen plant / geven veele vruchten en 't meeste profijt / ende hoe nader aen 't eynde van de Maen / hoe de Boom eerder bloeyt en vruchten draecht. Om nu bequamelijck Boomen te ver-

versetten / moet men vooz eerst een kuyl graben / en hoe grooter men de selven maect / hoe grooter de Boom sijn wortelen uytbreydt / en hoe boediger en bychtbaerder hy wordt: sommige maken de kuyl twee Maenden te vooren / eer dat sy de Boom in de Herfst daer in setten / op dat het omleggende aerdtrijck dooz de Son en Regen doozweecht zijnde / bequamer voetsel aen de wortelen des Booms soude mededeelen; andere selken in de selve tacke-bossen aen / om soo sy vermeenen / de koude van de gront te verbeteren / ende alsoo de Boom tieriger te maken. Daer na moet men de Boom / die men versetten wil / tepckenen / op dat die zijde / die na 't Zuyden gestaen heeft / wederom na 't Zuyden geset werde. Als men nu de Boom verplanten wil / moet men de wortel niet te lange uyt de aerde laten / op dat sy haer bochtigheid te beter mogen behouden / dan sullen sy in 't verplanten dies te eerder vat krijgen / en wortels schieten. Men moet oock in 't planten de wortels van de Boomen wel habenen en supberen / de gekneusde en gebroken wortels afsnijden / en die gene / die al te langh zijn / af kappen / als mede in 't planten de selve wel uytbreyden: want sy sullen dies te eerder en beter de bochtigheid der aerde aen haer trecken en bychtbaerder werden. Oock moet men alle de tacken af houtwen / behalven die men tot de kroon behouden wil / van de welcken pets aen de stam wordt overgelaten. In 't planten sal men de wortel niet al te diep setten / noch oock de selve bloot laten leggen. De aerde en moet niet al te hoogh na de stam opgehooght zijn / maer laten de stam liever met een kuyl / grippel of holligheid / om 't water daer in te vergaderen / als het regent / of als men in drooge Somers de Boom begiet en bebochticht. Tot dien eynde set men in de kuyl een tacke-bos of twee / een arm dicht zijnde / die met het ene eynde de wortelen bereyckt / en met het ander een wepnigh boven uyt de grondt steekt / op dat in het begieten de bochtig-

heidt bequamelijck tot de wortel werde afgeleypdt. Maer by Winter-tijden machmen de aerde wel tegen de stam opwaerts verhoogen / op dat de wortel niet en verbyese / of dat men de wortel ophoope / met mos of andere ruyghte. In die plaetse daer een Boom gestaen heeft / en van selfs verdozt is en uytgegaen / daer en moet men geen andere Boom setten of planten / want sy sullen alle uytgaen / ten ware dat men de oude aerde uytgroebe en wegh liet brengen / en de plaetse met nieuwe versche aerde weder liet vullen. Daer een Appel-boom gestaen heeft / moet wederom een Peer-boom geset worden / of een andere soort / alsoo peder soort van Boomen sijn eygen en besonder voedsel treckt / ende daerom dooz veranderinge beter groept. Bozders moeten de Boomen op haer behoorzijcke wijde van den anderen geset worden / op dat sy haer tacken konnen uytbreyden / ende de een van den ander niet verdriecht en werden. Hier om moeten de Linde-boomen, en andere groote Boomen dertigh of vijf-en-dertigh voeten van mallianderen staen. Appel of Peere-boomen setmen twintigh of vijf-en-twintigh voeten van een / en dat in lichte aerde; maer indien het zware en seer bychtbare gronden zijn / bereyssen sy wel veertigh voeten spatie / gelijk als blijkt in de Boomgaerden / in Rijnlandt ontrent Leyden en Woerden, als oock in de Purmer, daer de gronden seer bychtbaer en zwaer zijn. Pruym-boomen en die steen-pitten hebben veertien voeten. Kerse-boomen vijftien of sestiën voeten. Kriecken, Haselaer en Queen acht voeten.

Appel-boom.

De Appel-boom, wiens soorten veelderhande is / groept wel in alle aerde / en sonderlingh in goede en vette gronden / die van natuur wat bochtachtigh zijn: want mager en doz aerdtrijck brynght voort woornsteekige en licht afvallende Appelen. Hy wast oock beter in bochte en tamelijcke koude lucht / als in seer heete Landen. Hy wordt

wordt aengewormen door 't zaeyen van pitten en klockhuyfen (gelijck wy hier boven van het planten der Boomen verhaelt hebben) als mede van spuyten / die by de wortel uytloopen / de welcken men op haer behoorzijcke tijdt plant / verset en ent of oeculeert. Men ent Appelen op Pruym-boomen, Peere-boomen, Que-boomen en meer anderen / maer meest / en 't welck oock het beste is / op sijn eygen soort: sommige entense op zwarte Moerbessie-boomen, om seer schoone roode Appelen te hebben. Een schoone Appel-boom vercyscht / dat sijn stam 6 ofte 8 voet boven de aerde uyt-stecken / de kroon in veel tacken / en de tacken in veel vruchtbare looten uyt-gebruydt zy. De Appel-boomen bloeyen meest alleen in 't laetste van April ofte in 't voozste van May, en de vruchten / te weten de vroege of Somer-appelen worden rijp in Augustus, de welke als dan gelesen moeten werden / wanneer haer smaech / koleur / reuck en de zwartigheyt der pitten de rijpighyeyt aenwijst; de Winter-appelen / ofte de gene die men in de Winter bewaren wil / worden in 't laetste van September, tot half October versamelt en met de handt af-geplucht. Dese Boom is dickwils onderworpen / dat sijn vruchten / eer dat sy volkomen rijp sijn / lichtelijck af vallen / om dit te verbeteren / sal men de grootste wortelen ontblooten / de selve op-spouwen / en een steen daer tusschen leggen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Appelen sijn in 't gemeen hout en vochtigh van natuur / doch met dit onderscheyt / dat de soete Appelen minder houdt en vochtigh sijn / als de suuren: De wrange ofte t'samen-treckende Appelen / gelijck daer sijn de wilde en onrijpe / sijn veel houder van aert als de voozgaende. De alderbeste sijn de soete en wel-riekende / dese geben het lichaem redelijck voedsel / verstercken het herte / openen de borst / stillen de hoest en sijn in zwaermoedige siekten seer dienstigh. De suure Appelen verslaen de doyst / en dienen tot verkoelinge in kooztsen en in een heete maegh. De Appelen kan men gebruycken als Medicamenteus

voedsel / ende gebzaden ofte anders bereyt / zijns een spijse vooz sieke en krancke luden. Van Appelen maecht men Cidre ofte Appel-dranck, en van de wrange en suure / Verjuss.

Peere-boom.

Gelijck men meeuigerley soort van Appelen vindt / alsoo sijn daer oock veeldehande Peere-boomen, de welke alle uyt de smaech en gedaente gekent worden: als daer sijn Suycker-peeren, Muscadel-peeren, Bergemotten (die in Italien eerst uyt Turkyen gebzacht sijn) en die naem / seyt men / betepkent in 't Turcks soo veel als Heere-peeren, of Heer der Peeren, Peeren de Bon Christien, Riet-peeren, Gout-peeren, Keyserinnen en andere ontalijckie. Alle dese soorten worden gedeelt in vroege / spade en Winter-peeren. De Peere-boom begeert de selve oeffeninge in 't zaeyen / planten en onderhouden / als van den Appel-boom geseyt is. Hy wast nochtans langhsamer op als de Appel-boom, en om 't vierde of vijfde jaer moet men hem de wortel ontbloeten en supveren / en met goede Aerde en Mis wederom bedecken / daer door bekomt hy sijn tier en voedsel. Op drooge en magere gront / groeyt noch en bloeyt hy niet wel / en draeght magere vruchten. Als de Peeren te steenachtigh vallen / soo sal men de wortel ontdekken / ende alle de steentjes uyt de aerde samelen / ende in de stam naest by de wortel een gat booren / en een wigh van Boecken ofte Eycken-hout daer in slaen / of men bevochtighet de wortel met droesseim van goede oude Wijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Peeren sijn allegader van koude en drooggen aert / nochtans seer verscheyden naer de verscheydenheyt van haer stoffe en smaech: Want men bindt'er wilden / tammen / soete / suure en wrange. De wilde / suure en wrange Peeren, verdroogen en stoppen meest / en sijn seer t'samen-treckende. De soete Peeren sijn soo t'samen-treckende / stoppende en verdroogende / noch oock soo verkoelende niet. Sy geben in 't gemeen meer en overbloediger voedsel als de Appelen. De

gene die 't Colijck ofte Szabeel onderhevigh zijn/ moeten haer van Peeren te eeten wachten; want sy hout en windigh bloet maken/ en de steen doen groepen. De Peeren zijn beter gebzaden ofce gesoden/ als rauw gegeten. Men houdt booz seker datse in 't beginsel van de maeltijt gegeten/ den buych stoppen/ om sulcks te beletten/ stobenfe sommige met Corinten; maer in 't laetste maekense hem los/ en sluyten de krop van de maegh.

Kerffen-boom.

De Kerffen-boom heeft verscheyde mede-soorten/ als Morellen, swarte Krieken, witte of Spaense Kars, Kars van der Nat, vroege en late Volger Kars, Scheurkars, kleyne Mey-kars, dubbelde Mey-kars, Tros-kars 3 a 4 aen een steen/ Kars met dubbelde bloemen, wel dragende Kars &c. In koude en vochte plaetsen aerden sy wel/ maer in seer heete Landen niet. Sy behoeben seer wepnigh oeffeningh; ja vergaen haest alse alle jaer gemest worden: Maer in stede van mis sal men haer taeckens en oberbloedige botten/ kleyn gekapt zijnde aen de wortel leggen. De Kerffen worden aengheteelt van pitten en wortel-spruyten/ en worden seer bequaem op haer eygen soort in Maert af-gesogen/ uytgenomen de Scheur-kars, die behoeft men niet te suppen of te enten. De Kerffe-boomen bloeyen meest in April, maer in 't leveren van de vruchten worden sommige vroeger/ sommige later rijp. Als de jonge Boomen vroegh bloeyen/ moet mense dat eerste jaer van haer bloemen berooben/ want sy verbloeyen haer anders en gaen uyt/ dewijl sy noch te teer zijn om enige vruchten te woeden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Kerffen zijn kout en bochtigh van natuur/ licht om te verteeren/ verkoelen de Maegh en Leber/ verslaen de dozst/ en verwecken de appetijt. Die suwachtigh of wijnachtigh van smaech zijn/ zijn booz de besten geacht. Rauw gegeten zijns goet booz heete menschen en in heete tijden des jaers/ maer schadelijck booz oude houde luyden/ en die weech en vocht van

Maegh zijn. Sy werden veel geconsijt/ ofte in sausse en taerten gebzuyckt. Van de Morellen wert een gesonden Morellen-wijn gemaeckt.

Pruym-boom.

Onder de Pruym-boomen bindt men verscheyde soorten/ als groote witte Eyer Pruymen, dito blauwen, kleyne witte Pruymen, dito blauwe, Pruym van Damascus, en meer andere soorten. In sommige Hoven bindt men Pruym-perlen, wiens vleesch een Pruym is/ bekleedt met een groene schille/ maer de steen en kerne/ is die van een Persick gelijk. Sy begeeren een goede en vochten gront/ bestaende uyt losse en opene aerde. Sy willen niet gemest zijn/ want daer van worden sijn vruchten wormsteekigh/ en vallen lichtelijck af. Sy worden aengequeecht van pitten/ die men in de Herfst in de aerde steekt/ of van wortel-spruyten/ maer tot een Boom opgewassen/ moeten sy in Maert verent/ ofte op bequame tijdt geoculeert werden. De Pruym-boomen bloeyen in April, en de vruchten worden in de Somer rijp/ doch sommige vroeger/ sommige wat later. Wanneer de Pruym-boom treurt van te gommen/ dus moet men hem die af-nemen/ de rugge schorsfen supberen/ en droeffen van Olie met water vermengt aen de wortel gieten/ ofte met asch/ booznamentlijck van Wijn-gaerts Francken bemisten. Vallen sijn vruchten ontijdigh af/ soo sal men een wig van wilde Peere-boomen-hout in de op-gekloven wortel stecken.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Alle Pruymen zijn kout en bochtigh van natuur. Sy benemen de dozst/ matigen de scherpijhept van de gal/ en zijn licht om te verteeren. Nochtans is onder de Pruymen een groot onderschept aen te mercken: die vol rauw en waterigh sap zijn/ als de witte of geele Pruymen, zijn ongesont: De blauwe zijn duurigh/ en werden daerom in tijden van Pest/ met recht verboden; de gedrooghde Pruymen zijn veel bequamer om te eeten/ en houden het lichaem ontslooten. Van Pruymen wordt spijse bereyt berde
booz